

मि E245

266

शि. प्र. मंडळी, पुणे ९.

मीमांसा विद्यालय

卐 ग्रंथालय 卐

ग्रंथ नाव द्विरेपवाद् व

दुडकाशुता

लेखक _____

71

दुडकाशुता विद्यालय

लिखित

१

७

विश्वविद्यालय

॥ पत्रें ७॥

मि ६२५
२६६

श्रीगणेशायनमः ॥ ननु द्विरेफादिपदात्कथं नमरत्वादिप्रकारकशाब्दबोधः । द्वैरेफोपत्रेनिबहुव्रीहिम
र्यादपारेफ द्वयवत्यद्वैतप्रसौन्नमरत्वरूपजातिविशेषविशिष्टेणस्थायकपदाभावान्नवृत्त्यापजन्म
पदार्थोपस्थितेरेबशाब्दबोधकारणत्वात् । तथाच नमरत्वजातिविशेषविशिष्टे शक्ति लक्षणयो
रन्यतरस्याभावेन तेन मबंधनेपदार्थोपस्थितेरेभावेन च नमरत्वरूपजातिविशेषविशिष्टे शक्त्य
भावेनपिलक्षितलक्षणयातत्यकारकशाब्दबोधसंभवात् ॥ तथाहि । द्वैरेफोपत्रेतिबहुव्रीहिम
र्यादप्याद्विरेफवत्वेन नमरत्वादिप्रकारकशाब्दबोधसंभवात् । तेन च नमरत्वादिप्रकारकशाब्दबोधसंभवात् ।

राम
१

अमरपदस्य अमरज्ञानविशेषविशिष्टे शक्ते विधयानं त्वात्कथं तत्र लक्षणेति वाच्यं। अमरे
स्यत्र भकाररेफमकारप्रभृतानां तत्तद्गर्भावच्छिन्नशक्तिमत्त्वेन शक्तिसंबन्धेन तद्गर्भावच्छिन्न
त्वं वा शक्ततावच्छेदकं तद्गर्भावच्छिन्नशक्यत्वज्ञानानां शक्यतावच्छेदकप्रकारिकोपस्थिति
रिति शक्तिज्ञानपदार्थापस्थित्योः कार्यकारणभावः लक्षणा तु येन रूपेण संबन्धिना ज्ञानी
वद्गर्भावच्छिन्ननिष्टप्रकारितानि रूपितप्रकारिता शालिलक्ष्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिष्टल
क्षणाविषयकज्ञानजन्योपस्थितित्वेन तादृशशब्दबोधप्रतिकारणत्वात् तत्रैवाच्यं प्रकृतं।

तेद्विरेफपदवत्वावच्छिन्नलाक्षणिकत्वज्ञानानंतरमेव ज्ञमरत्वज्ञानविशेषविशिष्टापस्थिते
।तत्रलक्षणेवेन्नयोत्तरमत्वप्रकारकज्ञानाभावेनशक्ततावच्छेदकावच्छिन्नशक्तत्वज्ञाना
भावात्। नतदधीनोपस्थितिरितितन्नाशक्तज्ञानाधीनोपस्थितिः लक्षणाधीनोपस्थिति
श्चद्वयोः शब्दबोधकारणात्वंतुशक्तिलक्षणाव्यतरस्तंबंधनेपद्व्यत्वविशिष्टोपस्थितिस्वेनैव
नतुतद्वयान्यतरप्रकारकत्वेनगौरवादिति। तथाचशक्ततावच्छेदकावच्छिन्नोपस्थित्य
भावपिद्विरेफपदवत्वेनरूपेण ज्ञमरपदस्यापस्थितेः। शक्तिसंबंधेनतद्वत्त्वग्रहानंतरसं

राम
२

सर्गांशयोद्बुद्धसास्कारजन्यममरत्वप्रकारकोपस्थितेः संभवात् । अतएवतद्वा निव्यादिस्थालेतन्मते
बुद्धिस्थत्वेन सर्वनाम्ना शक्यता बुद्धिस्थत्वेन रूपेणोपस्थितघरादिपदादिमत्वेन घटत्वप्रकारको
पस्थितिः संभवतीति । काठकसंमतः पंथाः । तथा च द्विरेफपदादावपि द्विरेफपदवत्वविशिन्न
मरपदनिरूपितशक्तिमत्वस्य मरत्वविशिष्टविधमानत्वात् शास्त्रेणैवोपस्थितिसंभवेन ल
क्षितलक्षणता । मिश्रास्तु । द्विरेफपदस्थले द्विरेफोयत्रेति बहुव्रीहिमर्थदयात्तत्तरमत्वा
दिनात्प्रभात् । अतएवचित्रगुरित्यादौ चित्रणसंबन्धित्वं कदाचिच्चित्रत्वादिना कदाचिच्चित्र

गोस्वामित्वादिना कारणा भूतज्ञानविषयसंबंधितावच्छेदकनिष्ठप्रकारितानिरूपितप्रकारि
त्वस्मफलीभूतज्ञानविषयतावच्छेदकसंबंधितावच्छेदकष्टिप्रकारितानिरूपितप्रकारित्वा
स्यनियामकत्वात्। एवं सति द्विरेफपदादौ श्लोत्तनिरमत्तादिना द्विरेफपदवत्त्वग्नहात्त्वेन
रूपेणोपस्थित्यनंतरं शक्तैव ज्ञमरत्वादिप्रकारकशाब्दबोधसंभवेन तत्र लक्षणायाञ्च
पयोगः। न च लक्षितलक्षणेति प्रवादानुपपत्तिरिति वा अलक्षणा शक्तिभामुपस्थितपदा
र्यान्वयबोधजनकत्वं लक्षितलक्षणा शः। तथा च लक्षितलक्षणेवैवबोधूः यथाभंगार्था

राम
३

घोषः लक्षितस्य लक्षणायापि बोधः नथाचलेक्षितस्य तन्मोत्तरपदस्य द्विरेफपदवत्त्वेन लक्ष
णयापि बोधः । तदवच्छिन्नशक्तिज्ञानात्त्रामरविष्टस्य बोधेः । अतोत्तमक्षितलक्षणेति गीप
तइत्याहुः । नव्यास्तु द्विरेफपदवाच्यत्वलक्षणासंबंधेन द्विरेफपदाङ्गत्वं ज्ञातिविशेषविशि
ष्टस्योपस्थितिरितिलक्षितलक्षणेत्वाद्यतो एवं सति लक्षणावच्छिन्ननिरूपितशक्तिमत्त्वं संबं
धः । सक्यसंबंधत्वेन लक्षणेति शहुः । इति द्विरेफवादः । श्रीनूनुयडस्य घटत्वावच्छिन्नप्रति
केनरुपेणकारणानिता । वमदंडत्वेनातस्यैरस्याभावात् । नचदंडत्वज्ञातिर्घटजनकत्तयेति

वाच्यम्। पृथिवीत्वादिनासंकरप्रसंगात्। तथाहि। पृथिवीत्वंविहामदंडत्वंस्वर्णदंडेइण्डत्वं।
विहायपृथिवीत्वंघटेपार्थिवदंडेतयोःसांक्योत्। नचदंडैकत्ववृत्तिज्ञातिविशेषः। परंपरपा
रपादंडवृत्तिइतिवाच्यं। रूपादिवृत्तितयाविनिगमनाविरहात्। अत्रकेचित्। दाहुः। नचसाक्षा
तिः। रूपादिवृत्तिनीनाउत्वादिनाज्ञातिसंकरप्रसंगात्। नचसवृत्तिर्मध्युत्वादिनाज्ञातिसंक
रप्रसंगात्। नचगंधवृत्तिसुरभित्वादिनासंकरप्रसंगात्। नचस्पर्शवृत्तिशुकुमाहरत्वादिनासं
करप्रसंगात्। नचपरिमाणवृत्तिप्रकृष्टत्वादिनासंकरप्रसंगात्। नचसंयोगवृत्तिधातादिना

राम
४

संकरप्रसंगात्। नवानिघातत्वं विरुद्धमेवास्तु। तथापि दंडत्वस्य एकवृत्त्यनेन संयोगादिकल्प
नापेक्षया लाघवात्तदेकत्ववृत्तित्वमेवास्तु नष्टयत्कवृत्तिसाद्गहे अवधिज्ञानापेवृत्तेति। नाह
ज्ञातिप्रत्यक्षप्रति अवधिज्ञानस्य स्वातंत्र्येण हेतुत्वकल्पने गौरवात् न च तत्कार्यतावच्छेदकं
एतत्कप्रत्यक्षत्वमेतत्त्वादिना एतत्कभावने व्यभिचार इति न च एतत्कस्य एक एतत्क द्वि
एतत्कादिप्रकारसंभवोत्। नावद्वेदेन कार्यकारणात्तावकल्पने तद्दानं वा तदपेक्षया एतत्क
निन्नासमंवेतप्रकारकप्रत्यक्षप्रत्यवधिज्ञानस्य हेतुत्वमस्तु लाघवात्। तदाह दंडस्यापि एतत्

स्वमिन्नावृत्तित्वात्। तद्गृहेनावधिज्ञानस्य जस्य तं त्रेण हेतुत्वमस्ति। विषयसंदिग्धत्वात्। मा
णि कारमत्ते तदनन्युपगमात्। दंडत्वाद्यवच्छेदेन कारणानाग्नहेतुसूत्रे तादृशजातिः तदे
कत्ववृत्तिरेवास्तु। नव्यास्तु। एकवृत्तित्वं दंडत्ववृत्तिजातिस्वीकारे कोमलदंडत्वेन हेतुत्विति
विशिष्येव कार्यकारणभावः। प्रास्त्यासतिस्तुनसंयोगः। तदंडानधिकरणदशपितस्तत्वा
त्। किंतु। पदे। त्यतिसंबंधेन धरः। तदव्यवहितोत्तरस्य नित्वसंबंधेन दंडइति कालिकदेशि
कीवा। यत्र तादात्मसंबंधेन घटस्तत्र स्वजन्यतासंबंधेन दंडइत्येतादृशविशिष्यस्वीकारसा

राम
५

मान्यमानान्प्रवृत्तिवदति। प्राञ्चस्तु। अमिजनकत्वेनैवदंडस्यहेतुतेतितन्ना। अन्यंप्रतिपूर्ववर्ति
त्वेऽस्मान्चयासि। इत्वात्। घटार्थिनोदंडप्रवृत्तिः। प्रथमं अमरुपधाननिर्णयादितिगमका
भावात्। दंडस्यापिघटजनकत्वेन नमिं प्रतिहेतुत्वे अन्योन्याश्रयात्। केचिन्नु। एकत्ववृत्ति
जातिस्वीकारेपरं एणसंबंधेनहेतुत्वकल्पनागौरवात्। दंडवृत्तिरेवऽऽतिर्नसंकरः। स्वर्णादि
ः पार्थियभागस्याप्युपसृष्टं नकत्वात्तद्वृत्तिरेतजातिरित्याहुः। दंडस्वंतद्वृत्तिधीविशेष्यत्वमिति
केचित्। दंडवृत्तिशक्तिस्वीकारादेकशक्तिसत्वेनतस्महेतुतेति। यथानृणारणि वृत्तिशक्ते

खच्छेदकत्वकारणतानामन्विर्वाहिंकापितभाकार्यतावच्छेदकखंडघटव्यावृत्तजातिविशेषः
।तेनव्यभिचारइतिकेचित्।कैचित्तुदंडत्वंदंडमात्रवृत्त्यखंडभेदःसएवावच्छेदकइत्याहुः।
दंडादिकंसातितुजापतएवेसतिनतत्रतादशसामगनाप्रतिबंधकताकल्पने।प्राभाकार्य
णामित्तुतादृशनुसादरिद्धायाहेतुत्वंकल्पयित्वानापिवर्त्तिदुर्वारपितुशक्यतेतेषीइ।
क्वाविनापितादशानुमित्युत्पत्तेः।एतेनैयायिकपत्तपटशूनानावानहमित्यादिशाब्दो
धयोग्यताज्ञानेकल्पनाधिक्यात्।न्यायनयेगौरवं।स्वप्रकाशमित्तुघणदिपदार्थोपस्थि

राम
६

तिरेवयोग्यताज्ञानात्मिकतयेवात्रादिरूपैक्यदार्थतादृशज्ञानादिरूपपरपदार्थवत्त्व
रूपयोग्यतायानियमतोवगाहनात्। अतःपदोर्थोपस्थितेहेतुतयेवनिर्वाह्यात्तत्रयोग्य
ताज्ञास्यहेतुत्वांतरकृत्यनमपि। एतदपिहेतुयमेवानेप्यापिकमतेउपदर्शितबहुतर। अथ
वैनस्वर्गोवैनतादृशगौरवस्याकिंचित्करत्वादिति कृतं। एवितेन। इति दंडकारणताविचारः

राम

७

11011